

ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ι. ΛΟΥΜΑ

Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Ξανθουδίδου δημοσιευθέντα¹ συμβόλαια ἐκ τῆς Μονῆς Ἀρετίου, ἀπαντᾶται ἐνιαχοῦ² τοπωνύμιον Λοῦμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε μετόχιον τῆς Μονῆς. Τὸ μετόχιον τοῦτο ἀπετέλεσε τὸν πυρῆνα τῶν νῦν ὑπαρχόντων ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης χωρίων Ἐπάνω καὶ Κάτω³ Λοῦμα(ς), ἐπαρχίας Μεραμβέλλου, τὰ ὁποῖα, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, μετὰ τῶν πλησιοχώρων Σκοινιάς, Λωριές, Καρύδι, δὲν ὑφίσταντο ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, ἀλλ' ὄντα μετόχια τῆς Μονῆς, συνωκίσθησαν «κατὰ μικρὸν ἐκ τῶν παροίκων, καλλιεργητῶν, ἐνοικιαστῶν καὶ δούλων τοῦ μοναστηρίου», ὥς εἶκασεν ὁ Ξανθουδίδης⁴, ἀπετέλεσαν δὲ χωρία μόνον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας⁵.

Τοπωνύμιον Λοῦματα, ἐξ ἄλλου, ἀνευρίσκομεν ἐν Ἀρχαναῖς ἐπὶ θέσεως ὕδατοβριθοῦς, νοτίως τῆς κωμοπόλεως, πιθανώτατα δὲ συστηματικώτερα ἔρευνα θέλει φέρει εἰς φῶς καὶ ἕτερα συνώνυμα ἐν Κρήτῃ.

Ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων ἀπαντῶμεν ἕξω τῆς Κρήτης τοπωνύμιον Λοῦμα(ν) ἐν Κύπρῳ. Ὡσαύτως Λοῦμα καλεῖται ἐν Καρπάθῳ θέσις βουνοῦ παρὰ τῇ κώμῃ Ὀλυμπος⁶, ἐν δὲ καὶ ἀλλαχοῦ ἀπαντᾷ οὕτω, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν.

Ἡ λέξις λοῦμα⁷ ἐκ τοῦ λούω, τῇ προσθήκῃ εἰς τὸ ρηματικὸν

¹) Περ. Χριστιανικὴ Κρήτη, Α' τευχ. ΑΒ' σελ. 1 - 377.

²) Αὐτόθι, ἐν σελ. 253, «κάτω λουμα εἰς τὰ μαχίδια», σελ. 256 «τοῦ καλογέρου στὸ μετόχι λοῦμα», σελ. 276 «χοράφι στὸ λουμα» καὶ σελ. 278 «τὰ ράδεγα τοῦ σκουρά καὶ τοῦ λουμάτου».

³) Ἡ διάκρισις εἰς Ἐπάνω καὶ Κάτω Λοῦμα εἶναι παλαιότερα (Χριστιανικὴ Κρήτη, ὡς ἀν., σελ. 253 «κάτω λουμα εἰς τὰ μαχίδια»).

⁴) Χρ. Κρήτη, ὡς ἀν., σελ. 48.

⁵) Ὁ Ξανθουδίδης συμβουλευθεὶς Ἑνετικούς πίνακας δὲν ἀνεῦρε ταῦτα ὑπάρχοντα ἐπὶ Ἑνετοκρατίας. Φαίνεται ὅτι παρῆλθεν ἀρκετὸς χρόνος, μέχρις οὔτου τὰ μοναστηριακά ταῦτα μετόχια μεταβληθῶσιν εἰς χωρία, καθ' ὅσον οὕτε εἰς τοὺς Τουρκικοὺς φορολογικοὺς πίνακας τοῦ 1671 (Ν. Στυρινίδου, Ἀνεκδοτὰ ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας ἐν Κρήτῃ, Κρητικὰ Χρονικά, Α' σελ. 84 - 122) σημειοῦνται ὡς ὑφιστάμενα.

⁶) Πληροφορίαι ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, πρὸς τὸν διευθυντὴν τοῦ ὁποίου κ. Ἀνθιμὸν Παπαδόπουλον, παραχωρήσαντα εὐγενῶς ταύτας πρὸς ἡμᾶς ἐκφραζομεν ἐντεῦθεν χάριτας.

⁷) Καὶ λοῦ - σμα. Πρβλ. τὸ σχῆμα κρούω - κρούμα καὶ κρούσμα.

θέμα τῆς συνήθους παραγωγικῆς καταλήξεως —μα⁹ [λοῦ - μα], ἦτο ἥδη ἐν χρήσει παρὰ Βυζαντινοῖς, ἐσήμαινεν δέ:

1) Τὴν προᾶξιν τοῦ λούεσθαι, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς λούσεως, τὸ λουτρόν, τὸ λούσιμον⁹, τὸ «λοῦσµα»¹⁰ ὡς ἐλέγετο ταυτοσήμως, σημασία, ὑπὸ τὴν ὁποίαν καὶ σήμερον λέγεται ἐν Κύπρῳ¹¹.

καὶ 2) Αὐτὸν τοῦτον τὸν τόπον, ἐν ᾧ λούεται τις, τὸν λουτρόν, τὸν λουτροῶνα¹², συνήθως παρὰ Βυζαντινοῖς¹³, ἐν χρήσει μετὰ τῶν ταυτοσήμων «λουτροῶς» καὶ «λουτροῶν», πολλάκις ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ κειμένῳ¹⁴.

Ἡ λέξις αὕτη ἀπαντᾷται καὶ κατὰ τὸ καθ' ἡμᾶς, ἐν Στερεῶ Ἑλλάδι¹⁵, ὑπὸ τὴν σημασίαν τῆς ἱλῆος, ἐν Κρήτῃ δέ¹⁶, τοῦ λασπώδους καὶ

⁹) Περὶ ταύτης ἴδε καὶ Γ. Χατζιδάκιν, Μεσ. καὶ Νέα Ἑλληνικά, Α', σελ. 417.

⁹) Sophocles, Greek Lexicon ἐν λέξει λούσµα σελ. 722: λοῦµα - τος = baptism, λούσµα, λουτρόν, βάπτισµα. Ἰδε προχείρως ἐν τῷ Συναξαρίῳ Μαξίμου ἐπισκοποῦ Κυθήρων, (Βίοι Ἁγίων ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς γλώττης ἦτοι ἐκ τῶν Συναξαρίων (sic) μεταφρασθέντες παρὰ Μαξίμου ταπινού (sic) ἐπισκόπου Κυθήρων εἰς κοινὴν ὠφέλειαν· νεωστὶ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας τε καὶ διορθώσεως μετατυπωθέντες, Ἑνετίῃσι 1680) ὅπου ἐν τῇ 31ῃ Αὐγούστου σελ. τκζ γράφεται «καὶ κάποιοι φιλόθεοι συναχθέντες ἐζήτησαν τοῦ πατρικίου νὰ κάμνουσιν ἐνα λοῦσµα µίαν φορὰν τὴν ἑβδομάδα».

¹⁰) Sophocles ὡς ἂν. ἐν τῇ λέξει.

¹¹) Ἀρχ. Ἱστορ. Λεξικοῦ Ἀκαδ.

¹²) Καὶ σήμερον διὰ τῶν συνωνύμων λουτρό, μπάνιο (ἐκ τοῦ ἰταλ. bagno <λατ. balneum <ἀρχ. ἑλλ. βυλανεῖον: Ἑτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς Ν. Ἀνδριώτῃ ἐν τῇ λέξει) δηλοῦται τὸ μὲν ἢ λούσις, τὸ δὲ ὁ λουτήρ καὶ ὁ τόπος ἐνθα δύναται τις νὰ λουσθῇ.

¹³) Ὁ Φαίδων Κουκουλές, Τὰ λουτρά παρὰ Βυζαντινοῖς ἐν ΕΕΒΣ, 1Α', σελ. 201, ἀναφέρει ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τὸ λουτρόν ἐκαλεῖτο καὶ λοῦ(σ)µα. Ἐπίσης ὁ Du Cange ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ (σελ. 827) ἐξηγεῖ λοῦµα, τὸ = balneum καὶ παραπέμπει εἰς Κωδινόν, Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως καὶ Μάξιμον ἐπισκ. Κυθήρων (ὡς ἂν.). ὁ δὲ Sophocles ἐν λέξει λούσµα (σ. 722) ἀναγράφει καὶ τὴν δευτέραν ταύτην σημασίαν ἐξηγῶν bath, bathing room.

¹⁴) Οὕτω ἂν λάβωµεν τὰς παραπομπὰς τοῦ Du Cange, θὰ εὗρωµεν εἰς Κωδινόν, Bonn. Περὶ ἀγαλμάτων, στηλῶν κλπ., σελ. 51, 9 «καὶ διερχομένης ἐκείσε ἐφ' ἑπαρὸν ἐν τῷ λούµατι τῶν Βλαχερνῶν» καὶ ἐν τούτῳ χρῶσιν ταυτοσήμως τῶν λέξεων λουτροῶς —ὄν (σελ. 14, 8, σελ. 188, 21 κ. ἀλλαχού) καὶ εἰς Μάξιμον ἐπισκοπὸν Κυθήρων (ὡς ἂν) σελ. τκη' «ἐθέσπισαν μὲ χρυσόβουλον λόγον νὰ δίδεται σολέμνιον κάθε χρόνον εἰς τὸ τοιοῦτον λούµα» καὶ σελ. τκζ' «ὁ πατρικίος μέλλωντας νὰ ἀποθάνῃ ἀφίνει τοῦτο τὸ λούµα», καὶ ἐν ταύτῳ σελ. τκζ' «ἤκαµε καὶ ἐνα λουτρόν μικρότατον ὑποκάτω εἰς τοῦτο».

¹⁵) Ἀρχ. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδ.

¹⁶) Σπανίζει.

υγροῦ γενικῶς τόπον, σημασίας ὑπὸ τὰς ὁποίας, καθ' ἡμᾶς, σημαίνεται ἐν τοῖς ἀνωτέρω τοπωνυμίοις. Ἡ περιεργος αὕτη σημασία, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἡ λέξις, καθ' ὅσον πιστεύομεν, προῆλθε βάσει τῶν ἀκολούθων ἐννοιολογικῶν ἐξελίξεων: Ἐκ τῆς πρώτης σημασίας, κατέληξε «λοῦμα» νὰ σημαίνει οὐχὶ μόνον τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ λούεσθαι, τὴν λοῦσιν δηλονότι, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπολειπόμενον τῆς λούσεως ὕδωρ¹⁷, τὸ ὁπεῖον καὶ ἐξεχέετο μετὰ τὴν λοῦσιν, ὥς συνέβαινε παλαιότερον¹⁸ καὶ συμβαίνει πολλαχοῦ εἰσέτι καὶ σήμερον, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ὅπου ἐσχημάτιζε ρυακίδια, σταθμιζόντων δὲ ἰλύν. Τὴν σχηματιζομένην ἰλύν ἐκ τῆς ἐκχύσεως τοῦ «λούματος» ἐκάλεσαν καὶ οὕτῃν «λοῦμα», ἡ ὀνομασία δὲ αὕτη ἐπεξετάθη ὥς δηλωτικὴ παντὸς εἶδους ἰλὺς, κατόπιν δὲ καὶ ὁ τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον ἕνεκα τῆς πληθώρας τοῦ ὑπάρχοντος ὕδατος εἶτε ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, σχηματίζεται ἰλὺς, ἐν γένει δὲ πᾶς τόπος, ὑγρὸς καὶ βαλτώδης, διασχιζόμενος ἢ μὴ ὑπὸ ρυακιδίων ἐκλήθη καὶ οὕτως «λοῦμα». Ἡ τοιαύτη σημασία εἶναι, ὥς φαίνεται, ἀρκοῦντως παλαιά¹⁹, πιστεύομεν δέ, ὅτι τὰ ὁμώνυμα τοπωνύμια, ἐκ ταύτης, ὥς ἀνωτέρω ἡρμηνεύσαμεν ταύτην, προῆλθον, σημαίνοντα τόπον ὑγρὸν καὶ βαλτώδη.

Τοιαύτη λέξις ὑπὸ τὴν προμνησθεῖσαν σημασίαν, ὑπάρχει ὄντως σήμερον ἐν τῇ Κρητικῇ διαλέκτῳ, οὐχὶ πάντως οὔσα ἐν εὐρείᾳ χρήσει. Οὕτως ἐν Βιάννῳ λέγεται ὁ στίχος:

*Κοιμᾷτ' ὁ ἥλιος στὰ βουνὰ κι ἡ πέρδικα στὸ λοῦμα*²⁰.

ἐνθα «λοῦμα» σημαίνει ὅ,τι καὶ ἐν τοῖς τοπωνυμίοις, βάλτον, βαλτότοπον. Ὁ Νίκος Καζαντζάκης, εἰς τὴν «Ὀδύσειαν», χρησιμοποιεῖ καὶ οὕτως τὴν λέξιν, ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς ἰλὺς, κακῶς δ' ἐπεκρίθη, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦλάχιστον, ὅτι ἐχρησιμοποίησεν λέξεις

¹⁷) Πρβλ. πλύνω - πλῦμα, ἀπόπλυμα (= τὸ ἀπομένον τῆς πλύσεως ὕδωρ). Φρ. «χῶσε τὸ πλῦμα».

¹⁸) Κατὰ πληροφορίαν ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ Ἀρχείου Ἡρακλείου (ΤΑΗ, κωδ. 107, σελ. 179) ὑπῆρχεν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐν Ἡρακλείῳ (Κιζιλ Τάμπια) ρυακίσκος σχηματισθεὶς ἐκ τῶν ἐκχεομένων σαπουνονέφων καὶ ἀποπλυμάτων.

¹⁹) Κατὰ Liddell - Scott - Κωνσταντινίδου, Γ' σελ. 59 λοῦμα = ὕδωρ, ρύσξ καὶ παραπέμπει εἰς Ἑλληνικά Ἐπιγράμματα (ἐκδόσεις Kaibel) 963, 6. Ἐπίσης κατὰ τὸ Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλλην. γλώσσης ἔκδ. Δημητράκου τόμ. Ε' ὑπάρχει ταυτοσημον λήμμα ἐν τῇ λέξει ἡ παραπομπὴ δὲ γίνεται εἰς Ἑλλην. Ἐπιγράμματα, 903, 2. Τὸ χωρίον τοῦτο κατέστη ἀδύνατον νὰ ἐξεύρωμεν. Τὸ παρ' Ἡσυχίου, καθ' ὃ «λούματα» τα τῶν πτισσομένων κριθῶν ἄχυρα Κύπριοι, ἴσως νοσεῖ.

²⁰) Ἀρχ. Ἰστορ. Λεξ. Ἀκαδ.

ἀνυπάρχοντες, ὑπὸ κριτικοῦ²¹, ὁ ὁποῖος σὺν ἄλλαις ἐθεώρησεν ὥς μὴ ὑπάρχουσαν καὶ τὴν παρὰ Καζαντζάκη λέξιν *λοῦμα* = λάσπη.

Δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ, ὅτι διὰ τοῦ «Λοῦμα» ὡς τοπωνυμίου πιθανῶς νὰ σημαίνεται προϋπάρχον λουτρον ἐν τῇ θέσει, ἐφ' ὅσον τοιοῦτον τι ἐσήμαινε παρὰ Βυζαντινοῖς. Ὅμως μία τοιαύτη ἐκδοχὴ ἐξασθενεῖ πως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐν Κρήτῃ ἐν τοπωνυμίοις πρὸς δῆλωσην προϋπάρχοντος λουτροῦ, χρησιμοποιεῖται τὸ σύνηθες «Λουτρό»²², ἢ ἄλλο τι συναφές²³, οὐδέποτε δὲ «Λοῦμα», λέξεις, ἡ ὁποία σπανιωτάτῃ ὥς προσηγορικόν, ὥς καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἰδιώμασι, οὕτω καὶ ἐν Κρήτῃ οὐδόλως λέγεται ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ λουτροῦ, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐκ τοῦ ὅτι λουτροῦνες (= *λούματα*), δὲν εἶναι ἀπολύτως εὐχερὲς νὰ ὑπῆρχον εἰς τοὺς τόπους τοὺς ὑπὸ τὸ ὄνομα σήμερον «Λοῦμα».

Ἀπομένει εἰσέτι ἡ πληροφορία ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας, ὅτι ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται ἐν Καρπάθῳ ἐπὶ θέσεως βουνοῦ²⁴. Τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀναιρέσῃ τὰ ἤδη λεχθέντα, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐκ τῆς τοπικῆς ἐπεκτάσεως τὴν ὁποίαν λαμβάνουσιν ἔνεκα τῆς λήθης τῶν πλησιοχώρων καὶ τῆς αἰτίας τῆς γενέσεως τοῦ τοπωνυμίου καὶ ἐκ τῆς συνεχοῦς φθορᾶς, τὰ πλεῖστα τῶν τοπωνυμίων οὐδὲν εἶναι πλέον εἰμὴ λέξεις ἀποβλοῦσαι πᾶν νοηματικὸν περιεχόμενον, διατηρούμεναι δὲ ἐν χρήσει διὰ τῆς συνεχοῦς παραδόσεως, πρὸς τοπικὸν καθορισμὸν καὶ οὐδὲν ἄλλο.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω, θὰ ἡδυνάμεθα ἤδη νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἄγνωστον καὶ ἀδιανόητον μέχρι τοῦδε λέξιν «*λουματέα*», τῆς ὁποίας χρῆσιν ποιεῖται ὁ Σαχλίκης²⁵, ἐν τῷ στίχῳ 209 τῆς «Ἀφηγήσεως» :

νὰ 'πες ἀγρίμια κυνηγοῦν καὶ λουματέαν ὁρμιάζουν.

Ὁ στίχος δὲν κατενοήθη ὑπὸ τοῦ Παπαδημητρίου, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ

²¹) Ὁ Μάρκος Ἀυγέρης κρίνων τὴν «Ὁδύσειαν» ἐν «Νέα Ἑστία», ΚΣΤ' σελ. 1347, ἀμφισβητεῖ παντάπασιν τὴν ὑπαρξιν τοιαύτης λέξεως ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην.

²²) Λουτρό χωρ. ἐν Σφακίσις. τὸ ὁποῖον ὡς πληροφορεῖ ὁ Νουχάκης (Κρητικὴ Χωρογραφία, σελ. 226), «ὠνομάσθη οὕτως ἐκ τῶν γενομένων ἐν αὐτῇ λουτροῦν ὡς δεικνύουσι πολλὰ λείψανα λουτήρων εἰς οὓς διωχετεύετο τὸ πρὸ λούσιν ὕδωρ ἐκ τῆς ὑπερχειμένης Ἀνωπόλεως».

²³) Λοῦτρα χωρ. ἐπαρχίας Ρεθύμνης καὶ τοπωνύμιον ἐν Τυλίσῳ, Λοῦτρας ἐν Κυδωνίᾳ, Παλιόλοτρα ἐν Ἀγίῳ Βασιλείῳ, Λοῦτρας, δύο χωρία ἐν Βιάννῳ καὶ ἀνά ἐν ἐν Ἀγ. Βασιλείῳ καὶ Κυδωνίᾳ κλπ. Πρβλ. καὶ ὅσα ἐν περ. Κρητικῇ Ἑστίᾳ, τόμος Α', τεῦχος 3 σελ. 11 καὶ τεῦχος 4 σελ. 13.

²⁴) Ὡς ἀνωτ.

²⁵) Σαχλίκης, Ἀφηγήσεις Παράξενος, ἐπιμελεία Σ. Παπαδημητρίου, Ὁδησός, 1896.

λεξιλογίῳ²⁶, ἀγνοεῖ τὴν σημασίαν τῆς λέξεως γράφων, «λουματέα, ἢ εἰς τὴν ἔκφρασιν «λουματέαν ὀρμιάζου» κατὰ πᾶσαν πιθανότητα γένους θηλυκοῦ». Καθ' ἡμᾶς ἡ λέξις δέον νὰ συναφθῇ πρὸς τὸ «λοῦμα», σημαίνει δὲ τόπον βρίθοντα «λουμάτων», τουτέστι τόπον ὑγρὸν καὶ λασπώδη, εἶναι δὲ οὐχὶ γένους θηλυκοῦ, ὥς θεωρεῖ ὁ Παπαδημητρίου, ἀλλ' ὀρσενικοῦ, συντιθεμένη ἐκ τοῦ «λοῦμα» καὶ τῆς παραγωγικῆς καταλήξεως —έας, σημαίνουσης πλήθος, ἀφθονίαν, τοῦ ἐν τῷ θέματι σημεινομένου. Ἡ κατάληξις αὕτη οὐδὲν εἶναι εἰμῇ ἢ πρωταρχικῇ μορφῇ²⁷ τῆς συνήθους ἐν Κρήτῃ καταλήξεως τοπωνυμίων —ιάς, ἢ ὁποία σημαίνει τὸ αὐτό²⁸. Λουματέας ὅθεν καὶ οὐχὶ λουματέα, παρ' ὅτι τοιαύτη λέξις ἢ συνώνυμον τοπωνύμιον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, δὲν διεσώθη παρ' ἡμῖν, ἐσήμαινε κατὰ τὰ ἀνωτέρω τρόπον γέμοντα λουμάτων.

Παρὰ ταῦτα οἱ στίχοι 208 - 209 :

(δ) *Εἰς τὸν ἄλλον δὲν γροικοῦν κι ἀνάκουτα φωνάζουν,
νά 'πες ἀγρίμια κυνηγοῦν καὶ λουματέαν ὀρμιάζουν,*

παραμένουσι εἰσέτι γριφώδεις. Τῶν στίχων τούτων, ὑπὸ πᾶσαν ἐπιφύλαξιν δίδομεν κατωτέρω τὴν καθ' ἡμᾶς ἐρμηνείαν : Ὁ ἕνας τὸν ἄλλον δὲν γροικοῦν κτλ. ὥστε λέγεις ὅτι κυνηγοῦν ἀγρίμια καὶ ὀρμιάζου, ἦτοι ῥίπτουσι τὴν ὀρμιάν²⁹, εἰς τόπον βαλτώδη, πλήρη λουμάτων, πρὸς σύλληψιν ἴσως ἐγγέλων ἢ διὰ τι ἄλλο.

II. ΡΟΥΜΑ

Ταυτόσημον σχεδὸν καὶ γλωσσικῶς ἀνάλογον πρὸς τὸ «Λοῦμα», ὑπάρχει τὸ σύννηθες ἐν Κρήτῃ τοπωνύμιον «Ροῦμα»³⁰. Ἐτυμολογικῇ σχέσει πρὸς τὸ «Λοῦμα», ὡς θὰ ἡδύνάτο τις νὰ ὑποθέσῃ³¹ δὲν ὑφί-

²⁶) Σ α χ λ ί κ η, ὡς ἀν. σελ. 247.

²⁷) Περὶ ταύτης ἴδε Γ. Χ α τ ζ ι δ ά κ η, Μεσ. καὶ Νέα Ἑλληνικά, Β' σελ. 457 καὶ περ. Ἀθηνᾶ, Ε' σελ. 495 καὶ ἐξῆς.

²⁸) Οὕτω Χαλικιάς = τόπος βρίθων χαλίκων, Ἀστυρασιάς = τόπος ἐν ᾧ ἀφθονεῖ εἶδος φυτοῦ καλούμενον στύραξ, Ἀχεντριάς = τόπος πλήρης ἐχιδνῶν, Πλατανιάς κτλ. Ἐν Δυτικῇ Κρήτῃ ἡ τοιαύτη κατάληξις συνήθως ἀπαντᾷται ὡς —έ(ς). Π.χ. Πλατανές, Ἀζωγυρές κτλ.

²⁹) Σ κ α ρ λ ά τ ο υ Β υ ζ α ν τ ί ο υ, Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης Β' σελ. 947 ὀρμιά = τριχὰ διὰ ψάρευμα. Ἡ ὀρμιά ἐκ τοῦ ἀρχ. ὄρμος καλεῖται καὶ ὀρμίδι ἢ κοινῶς ἄρμίδι. Ἰδε καὶ Ν. Ἀ ν δ ρ ι ώ τ η, Ἐτυμολογικὸ Λεξικό, σελ. 175 ἐν τῇ λέξει.

³⁰) Ἐν συμβολαίῳ τοῦ 1775 (Α. Β ο υ ρ δ ο υ μ π ά κ η, Κρητικά Ἐγγράφα ἐν Χριστιανικῇ Κρήτῃ, Β' σελ. 408), γράφεται «*συνορο απον το νοτο ρουμα*».

³¹) Τὸ λ ἐν Δυτικῇ Κρήτῃ ἰδιαίτατα, τρέπεται εἰς ρ. Ἰδε Ρ a s h l e y, II,

σταται. Ἡ λέξις εἶναι εὐρῶς διαδεδομένη ἐν Κρήτῃ, ἰδίᾳ ἐν τῇ Δυτικῇ, ὡς προσηγορικόν, σημειώνει δὲ τὸν ἐκ χειμαρροδῶν ἢ μὴ ὑδάτων σχηματισθέντα ρύακα ἢ ποταμόν.

Οὕτω «Ροῦμα» ἐκαλεῖτο χωρίον ἐν Σητεῖᾳ, νῦν ὑφιστάμενον μόνον ὡς ὄνομα τόπου⁸², ὑπάρχουσι δὲ σήμερον χωρία Βαθύρορουμα, Μεσόρορουμα ἐν Σελίνῳ, Καλόρορουμα⁸³ καὶ Νέα Ροῦματα ἐν Κυδωνίᾳ, Παλαιὰ Ροῦματα ἐν Κισάμῳ καὶ Μιξόρορουμα⁸⁴ ἐν Ἀγίῳ Βασιλείῳ, ταυτώνυμοι δὲ θέσεις Μέσα Ροῦματα, τοῦ Μπάου τὸ Ροῦμα, Σφακόρορουμα, ἐν Ἀργυρουπόλει ἐπαρχίας Ρεθύμνης⁸⁵, Στραβόρορουμα, ἐν Ἀσκύφου ἐπαρχίας Σφακίων⁸⁶, Ρουμάτσια (γράφει Ρουμάκια) ἐν Σκάφῃ ἐπαρχίας Σελίνου⁸⁷ καὶ εἴ που ἀλλαχοῦ.

Ἡ λέξις ἀσφαλέςτατα ἔχει τὴν προέλευσιν ἐκ τοῦ ρεῦμα. Ὁ Χατζιδάκις⁸⁸ ὑπεστήριξεν τὴν ἐκ τοῦ ρεῦμα > ρέμα > ροῦμα παραγωγήν⁸⁹, ἣ ὁποία κρίνεται λίαν ἐπισηφαλὴς ἐκ τοῦ ὅτι ἡ τροπὴ τοῦ ε

σελ. 192 - 193 (γάρα - γάλα, Μῆρο - Μῆλο), σελ. 233 (ἄρροι, ρογήσιμα, ρογιῶ-ρογιῶ ἀντὶ ἄλλοι κτλ.) καὶ Bickford-Smith, Cretan Sketches, σελ. 154 (a legacy of words). Ἐπίσης ἴδε Γ. Ἀναγνωστόπουλον ἐν Ἀθηνᾶ, ΛΗ' σελ. 151. Δυνατὸν πάντως ἔνεκα τοῦ σχεδὸν ταυτοσήμου νὰ ἐπέδρασαν ἀμοιβαίως καὶ κατ' ἀναλογίαν.

⁸²) Κρητικὰ Χρονικά, Α' σελ. 122.

⁸³) Πρβλ. ὅσα περὶ τούτου ἐν Κρητικῇ Ἑστία. Α' τεύχος 2 σελ. 8.

⁸⁴) Ὁ Γ. Χατζιδάκις τὸ γράφει Μειξόρορουμα (Ἀθηνᾶ ΚΔ' σελ. 22). Προήλθεν κατ' ἀνομοίωσιν ἐκ τοῦ Σμιξόρορουμα (= συμβολὴ ρυάκων, ροιμάτων). Πρβλ. τὰ ἔξουσά σου <ἔξου(σ)ά σου <ἔξά σου, ἐκσυσπάζομαι <[ἐ]κσυ(σ)πάζομαι <ἐσπάζομαι, σύψυχο <(σ)ύψυχο <ὑψυχο Ἴδε καὶ Φιλήντα, Γλωσσογνωσία καὶ Γλωσσογραφία, Β' σελ. 145.

⁸⁵) Ν. Χατζιδάκις, Τοπωνυμιαὶ τοῦ χωρίου Ἀργυρουπόλεως, ΕΕΚΣ Α' σελ. 436 καὶ 441.

⁸⁶) Στεφάνου Ξανθοῦ διδού, Τὸ δίπλωμα (προβελέγγιον) τῶν Σκορδιλῶν Κρήτης, ΕΕΚΣ, Β' σελ. 307. Ἐφ' ὅσον τὸ «ροῦμα» ἐγένετο ἐκ τοῦ «ρεῦμα» πιθανωτέρα ἢ διόρθωσις τοῦ Gerland, Histoire de la Noblesse Crétoise, σελ. 95 ἐν ἐγγράφῳ (χρον. 1183) εἰς Στραβὸ Ρεῦμα καὶ οὐχὶ Στραβὸ Ροῦμα ὡς ὁ Ξανθοῦ διδὼς ὡς ἀν., ἐπειδὴ ἡ λέξις ροῦμα εἶναι διαλεκτικὸν στοιχεῖον μᾶλλον μεταγενέστερον.

⁸⁷) Ι. Μαθιουδάκης, Τοπωνυμικά τῆς κοινότητος Σκάφης. Κρητικὰ Α' σελ. 34.

⁸⁸) Ἀθηνᾶ ΚΔ' σελ. 22.

⁸⁹) Τὴν τοιαύτην παραγωγήν, ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ρέμα, ὑποστηρίζει καὶ ὁ φιλόλογος κ. Γεώργ. Παγκαλός, ἐν ἀνεκδότῳ γλωσσариῳ του, τὸ λήμμα «ροῦμα» τοῦ ὁποίου ἐτέθη ὑπ' ὀψιν ἡμῶν, γράφων ἐπὶ λέξει «Ἡ ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ἀρχ. οὐς. ρεῦμα > ρέμα — ροῦμα κατ' ἀνάμεικτον ἐκφώνησιν οὐ ἀντὶς (περὶ τῆς ὁποίας ἀνωμαλίας ἴδε Γ. Ν. Χατζιδάκιν ἐν Ἀθηνᾶς τομ. 24, σ. 22

εἰς ου εἶναι λίαν ἀνώμαλος καὶ οὐδόλως εὐχρηστεῖ ἐν τῷ Κρητικῷ ἰδιώματι. Πιθανωτέρα, ὥς νομίζομεν, εἶναι ἡ διάμεσος παραγωγή ἐκ τοῦ ρεῦμα > ρέμα > ρόμα⁴⁰ > ροῦμα⁴¹.

Ὁ Ἀ. Χατζῆς ὁμιλεῖ περὶ λατινικοῦ ruma, ae = ροή, ποταμὸς ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ρύμη καὶ παράγει ἐντεῦθεν τὴν λέξιν⁴², τοιαύτη ὅμως λέξις ὑπὸ τὴν ὥς ἄνω σημασίαν, ἀφ' ἐνὸς μὲν, ὥς φαίνεται, δὲν ἐκληρονομήθη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, ὁπότε θὰ ἠδυνάμεθα κατὰ τινα τρόπον νὰ ἀναγάγωμεν τὸ κρητικὸν ροῦμα εἰς ταύτην, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐκ τοῦ ρεῦμα παραγωγή εἶναι λίαν πιθανὴ καὶ ἀσφαλὴς ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ ἀνατρέχωμεν εἰς ἄλλας πολλὰς ἐπισφαλεστέρας.

ΝΙΚ. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ

«ου ἀντί ε» ρέμα — ροῦμα ἐν Κρήτῃ, ζεματίζω—ζοῦμα τὶ ζω ἐν Σύμῃ... ἡ ἐμμέσως ἐκ τοῦ αὐτοῦ >ρεῦμα >ρέμα >*ρόμα >ροῦμα κατὰ τροπὴν δηλ. πρῶτον τοῦ ε εἰς ο διὰ τὸ παρακείμενον ὕγρὸν ρ, ὥς: ρεβίθι >ροβίθι καὶ ἔπειτα τροπὴν τοῦ ο τοῦτου εἰς ου διὰ τὸ αὐτὸ παρακείμενον ὡσαύτως ρ, ὥς λωρ(ον) >λουρ(ι)... Πιθανωτέρα ἢ μᾶλλον βεβαία μοῦ φαίνεται ἡ πρώτη ἄμεσος ἐτυμολογία ἐκ τοῦ: ρεῦμα >ρέμα — ροῦμα ἡ ἡ ἐμμέσως ἐκ τοῦ ρεῦμα >ρέμα >*ρόμα >ροῦμα τοσοῦτω μᾶλλον κατ' ὅσον ὁ διάμεσος τύπος *ρόμα εἶναι ἀμάρτυρος». Ἡ ἀνώμαλος τροπὴ τοῦ ε εἰς ου εἶναι ψευδὴς καὶ φαινομενικὴ. προϋποτιθεμένου πάντοτε ἐνδιαμέσως τοῦ ο. Οὕτω τὸ ζεματίζω >ζοματίζω, καὶ ὅσα ὁ Χ α τ ζ ι δ α κ ι ς ἐν Ἀθηνᾶ ΚΔ' σελ. 22, ἐάν δὲ ὀφείλῃται εἰς παρετυμολογίαν, προϋποτίθῃται ὥς διάμεσον τύπον τὸ *ζοματίζω. Ἐξ ἄλλου, ὁ τύπος ρόμα οὐδόλως εἶναι ἀμάρτυρος (ἴδε κατωτέρω) ὥς θεωρεῖ ὁ κ. Πάγκαλος.

⁴⁰) Ὁ τύπος οὗτος διασώζεται εἰσέτι ἐν Κύμῃ (Φ ι λ ή ν τ α, Γλωσσογονωσία καὶ Γλωσσογραφία, Α. σελ. 134 καὶ Β' σελ. 90 καὶ Χ α τ ζ ι δ α κ ι ς ἐν Ἀθηνᾶ, ΚΔ' σελ. 23). Διὰ τὴν τροπὴν τοῦ εμ εἰς ομ ἴδε Φ ι λ ή ν τ α ν ὥς ἄν. Α' σελ. 96, 124, 134, 158 καὶ Β' σελ. 90. Πρβλ. τὸ σχῆμα ψεῦμα >ψέμα >ψόμα.

⁴¹) Περὶ τοῦ ομ >ομ ἴδε Φ ι λ ή ν τ α ν ὥς ἄν. Β' σελ. 109 - 110. Ἐνταῦθα συνήργησεν καὶ ἡ γειτονία τοῦ ὕγρου.

⁴²) Α. Χ α τ ζ ή «Ἑλλῃ, Ἑλλάς — Ἑλλήν» ἐν Ἑπιστ. Ἑπετηρίδι Πανεπ. Ἀθηνῶν (1935) σελ. 139 καὶ ἐν περ. «Ἐπιστήμη» (1952) τεύχος 4.

Σ η μ.—Κατὰ τὰς πληροφορίας ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἰστορ. Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας, ροῦμα ες καλοῦνται ἐν Θράκῃ τὰ συκάμινα καὶ ρουμά ἡ συκαμινὰ (μαρέα). Ἐκφράζομεν ἐντεῦθεν τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ἡ λέξις ροῦμας (ἐν. ἡ ρούμα) δέον νὰ συναφθῇ πρὸς τὸ λατινικὸν ruma, ae καὶ rumis, is=θηλὴ μαστοῦ καὶ τὸ παρὰ S o p h o c l e s Greek Lexicon (σελ. 972) ἀναγραφόμενον ρούμα, ἡ=θηλῇ. Ὡνομάσθησαν δηλονότι ἐν Θράκῃ ροῦμας τὰ συκάμινα, ἔνεκα τῆς μεγάλης ὁμοιότητος τοῦ σχήματος αὐτῶν πρὸς θηλὴν μαστοῦ.